

زنان سرپرست خانوار دارای همسر و مشخصه‌هایی از ازدواج آن‌ها

❖ روشنگر علی‌اکبری صبا

* مقدمه

در سال‌های گذشته خانوارهای زن سرپرست درصد قابل توجهی از خانوارهای کشور را به خود اختصاص داده‌اند. بر اساس تعریف مرکز آمار ایران، سرپرست خانوار عضوی از خانوار است که سایر اعضا وی را به این عنوان معرفی می‌کنند. در سرشماری‌ها و آمارگیری‌های نمونه‌ای خانواری مرکز آمار در موارد نادری که اعضای خانوار نتوانند کسی را به‌عنوان سرپرست معرفی کنند، مسن‌ترین فرد عضو خانوار به‌عنوان سرپرست شناخته می‌شود. در غیر این صورت سرپرست خانوار بر اساس اظهار پاسخگو تعیین می‌شود که لزوماً مسن‌ترین عضو خانوار نیست و می‌تواند زن یا مرد باشد. بر اساس این تعریف در خانوارهای یک‌نفره، همان فرد سرپرست خانوار به شمار می‌آید. سرپرست خانوار به‌طور معمول مسئولیت تأمین تمام یا بخش عمده‌ای از هزینه‌های خانوار یا تصمیم‌گیری در مورد نحوه‌ی هزینه کردن درآمدهای خانوار را بر عهده دارد. بر اساس این

تعریف خانوارهای زن سرپرست خانوارهایی هستند که در آن‌ها یک زن سرپرستی و مسئولیت اداری خانوار را بر عهده دارد.

به استناد آمارهای رسمی، در سال‌های اخیر همگام با بسیاری از جوامع دیگر، سهم خانوارهای زن سرپرست در کشور رشد روزافزونی داشته است. بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۷۵ سهم این خانوارها از کل خانوارهای کشور حدود ۸/۴ درصد بوده، در حالی که بر مبنای اطلاعات سرشماری‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ این سهم به بیش از ۱۲ درصد رسیده است. بدیهی است علاوه بر سهم، تعداد این خانوارها نیز در طول زمان افزایش یافته است. از دلایل این موضوع می‌توان به افزایش تمایل به تشکیل خانوارهای تک‌نفره، افزایش نرخ طلاق، عدم ازدواج مجدد زنان بی‌همسر بر اثر طلاق یا فوت همسر، اعتیاد و مهاجرت سرپرست خانوارها اشاره کرد. شایان ذکر است عواملی چون طلاق، فوت یا اعتیاد همسر، چندهمسری مردان، از کارافتادگی و رها

شدن توسط مردان گاهی موجب آسیب‌پذیر شدن خانوارهای زن سرپرست در جامعه می‌شوند که لازم است مورد توجه برنامه‌ریزان و سیاستگذاران قرار گیرد.

الگوی زندگی خانوارهای زن سرپرست اغلب متفاوت از سایر خانوارهای جامعه است. به‌عنوان مثال درصد کمی از زنان سرپرست خانوار شاغل هستند و میانگین سن آن‌ها بالاتر از میانگین سن مردان سرپرست خانوار است. از سوی دیگر ویژگی‌های جمعیتی، اجتماعی، اقتصادی و سلامت خانوارهای زن سرپرست در گروه‌های مختلف وضع زناشویی سرپرستان خانوارها تفاوت چشمگیری دارد (سازمان بهزیستی کشور، ۱۳۹۶).

* توزیع خانوارهای زن سرپرست

چهار گروه خانوارهای زن سرپرست بر حسب وضع زناشویی سرپرستان عبارت‌اند از:

- ♦ خانوارهای زن سرپرست با سرپرستان هرگز ازدواج نکرده؛
- ♦ خانوارهای زن سرپرست با سرپرستان

روشنگر علی‌اکبری صبا دکتراي آمار، مدير گروه پژوهشي طرح‌های فنی و روش‌های آماری و عضو هیئت علمی پژوهشکده‌ی آمار است.

بی‌همسر به دلیل طلاق؛

♦ خانوارهای زن سرپرست با سرپرستان بی‌همسر به دلیل فوت همسر؛

♦ خانوارهای زن سرپرست با سرپرستان دارای همسر.

توزیع خانوارها در جامعه^۱ بر حسب جنس و وضع زناشویی سرپرستان خانوارها بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ در جدول ۱ آورده شده است.

بر اساس این جدول در سال ۱۳۹۰ حدود ۱۴ درصد از سرپرستان خانوارهای زن سرپرست دارای همسر که با توجه به اهمیت موضوع و امکان وجود زمینه‌های آسیب ناشناخته در بخشی از جامعه‌ی این خانوارها، در این مقاله سعی شده است تا ویژگی‌های ازدواج زنان سرپرست خانوار دارای همسر به اختصار توصیف و تصویری از برخی ابعاد زندگی مشترک آن‌ها ارائه شود.

* توصیف داده‌ها و یافته‌ها

داده‌های مورد استفاده برای بررسی ویژگی‌های جمعیتی و ازدواج زنان سرپرست خانوار داده‌های آمارگیری شاخص‌های چندگانه جمعیت و سلامت (MIDHS)^۲ سال ۱۳۹۴ ایران بوده است. این مطالعه یک آمارگیری مقطعی در سطح خانوار است که به سفارش مؤسسه‌ی ملی تحقیقات سلامت وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی توسط پژوهشکده‌ی آمار و با نظارت مرکز آمار ایران در زمستان ۱۳۹۴ انجام شد. تعداد خانوارهای آمارگیری شده در کل کشور در این آمارگیری بیش از ۳۳ هزار خانوار بوده است. در آمارگیری شاخص‌های چندگانه‌ی جمعیت و سلامت ۱۳۹۴، گردآوری اطلاعات مربوط به افراد، از طریق مراجعه به خانوارها در

جدول ۱- توزیع خانوارها به تفکیک جنس و وضع زناشویی سرپرست خانوار، سال ۱۳۹۰

خانوارهای مرد سرپرست		خانوارهای زن سرپرست		وضع زناشویی سرپرست خانوار
درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۱۹	۳۴۷,۳۶۵	۵۳	۱۳۵,۵۱۷	هرگز ازدواج نکرده
۰/۶	۱۱۱,۳۵۷	۹/۸	۲۵۰,۴۹۶	بی‌همسر به دلیل طلاق
۱/۳	۲۴۹,۶۱۰	۷۱/۱	۱,۸۱۸,۶۷۰	بی‌همسر به دلیل فوت همسر
۹۶/۱	۱۷,۸۸۵,۱۸۱	۱۳/۷	۳۵۰,۹۰۱	دارای همسر
۰/۰	۸,۳۴۱	۰/۱	۱,۵۹۵	اظهارنشده
۱۰۰	۱۸,۶۰۱,۸۵۴	۱۰۰	۲,۵۵۷,۱۷۹	کل

مأخذ داده‌ها: یافته‌های محقق

اقتصادی در بالا رفتن درصد سرپرستی آن‌ها در خانوارها (با حضور همسران) تأثیرگذار بوده است. با این حال شناسایی سایر عوامل فرهنگی یا اجتماعی مؤثر در سرپرست شدن زنان در خانوارها از اهمیت به‌سزایی برخوردار است، زیرا در مواردی ممکن است وجود برخی دلایل منفی، خود هشداری برای وقوع آسیب‌های احتمالی در سال‌های آتی باشد.

بررسی وضع ازدواج زنان ۱۵ ساله و بیش‌تر در آمارگیری شاخص‌های چندگانه‌ی جمعیت و سلامت سال ۱۳۹۴ نشان می‌دهد درصد زنان سرپرست خانواری که همسر آن‌ها همسر دیگری (دائم یا موقت) دارند در نقاط شهری حدود ۲۹ درصد و در نقاط روستایی حدود ۴۶ درصد است، که به نظر اعداد قابل توجهی است. اطلاعات لازم به‌منظور مقایسه‌ی درصد زنان با همسرانی که در سال ۱۳۹۴ بیش از یک همسر

محل سکونت آن‌ها و انجام مصاحبه‌ی رو در رو صورت گرفته است.

بر اساس داده‌های آمارگیری MIDHS۹۴ حدود ۳/۵ درصد از خانوارهای زن سرپرست با سرپرستان دارای همسر در مناطق شهری و ۳/۱ درصد در مناطق روستایی، حداقل یک عضو دچار معلولیت جسمی، حرکتی یا عقب‌ماندگی ذهنی دارند. مصادیق این معلولیت‌ها شامل نابینایی، ناشنوایی، اختلال در گفتار و صدا، اختلال در عملکرد دست‌ها، اختلال در عملکرد پاها، اختلال در عملکرد تنه، اختلال ذهنی یا سایر موارد است. این درصد کم نشان می‌دهد سهم خانوارهایی که در آن‌ها مردان به دلیل معلولیت‌های مختلف، امکان سرپرستی خانوار را ندارند به‌طور قطع ناچیز است. بدیهی است که تغییرات ساختاری سال‌های اخیر در جامعه و افزایش سطح سواد زنان و مشارکت بیش‌تر آن‌ها در فعالیت‌های

جدول ۲- درصد زنان ۱۵ ساله و بیش‌تر با همسرانی که بیش از یک همسر داشته‌اند به تفکیک منطقه شهری یا روستایی، سال ۱۳۹۴

وضع زنان	
شهری	روستایی
۲۹/۲	۴۵/۷
۳/۰	۴/۸

مأخذ داده‌ها: یافته‌های محقق

جدول ۳- ویژگی‌های سنی زنان دارای همسر به تفکیک منطقه شهری یا روستایی، سال ۱۳۹۴

وضع زنان	میانگین سن در زمان آمارگیری		میانگین سن در نخستین ازدواج		میانگین فاصله‌ی سنی با همسر	
	شهری	روستایی	شهری	روستایی	شهری	روستایی
سرپرست خانوار	۴۸٫۹	۴۱٫۴	۲۰٫۲	۱۸٫۳	۳٫۵	۶٫۴
کل	۴۲٫۹	۴۲٫۱	۱۹٫۷	۱۸٫۸	۵٫۲	۵٫۰

مأخذ داده‌ها: یافته‌های محقق

(به‌طور همزمان) داشته‌اند برای کل جامعه‌ی زنان ۱۵ ساله و بیش‌تر و زنان سرپرست خانوار ۱۵ ساله و بیش‌تر در جدول ۲ آمده است.

این جدول نشان می‌دهد متأسفانه موضوع چندهمسری مردان یکی از مهم‌ترین دلایل (و شاید شایع‌ترین دلیل) برای زن سرپرست شدن خانوارها با سرپرستان دارای همسر در جامعه است. با توجه به این موضوع و احتمال ایجاد آسیب‌های ناشی از آن در جامعه‌ی زنان دارای همسر، بررسی بیش‌تر ویژگی‌های زنان این گروه می‌تواند در انتخاب راهکارهای مناسب برای برخورد با این موضوع و کاهش آسیب‌های فرهنگی، بهداشتی و روحی در جامعه سودمند باشد.

جدول ۳ ویژگی‌های سنی زنان شامل سن در زمان آمارگیری، سن در نخستین ازدواج و فاصله‌ی سنی با همسران را به تفکیک مناطق شهری و روستایی نشان می‌دهد.

نتایج جدول ۳ الگوی متضادی در نقاط شهری و روستایی کشور نشان می‌دهد. بر

اساس این جدول می‌توان نتیجه گرفت: زنان سرپرست خانوار دارای همسر در نقاط شهری نسبت به کل زنان دارای همسر به طور میانگین

- ♦ سن بیش‌تری دارند؛
- ♦ فاصله‌ی سنی کم‌تری با همسرانشان دارند.

در حالی که در نقاط روستایی کشور زنان سرپرست خانوار دارای همسر نسبت به کل زنان دارای همسر به طور میانگین

- ♦ جوانتر هستند؛
- ♦ فاصله‌ی سنی بیش‌تری با همسرانشان دارند.

بررسی داده‌های آمارگیری شاخص‌های چندگانه‌ی جمعیت و سلامت ۱۳۹۴ همچنین نشان می‌دهد درصد زنان سرپرست خانوار دارای همسر که تا کنون زایمانی داشته‌اند در نقاط شهری ۵۵٫۷٪ و در نقاط روستایی ۸۳٫۲٪ است، در حالی که این درصد برای کل جامعه زنان دارای همسر به ترتیب

جدول ۴- درصد زنانی که معتقدند مردان حق دارند همسرانشان را کتک بزنند به تفکیک شرایط مورد بررسی و منطقه شهری یا روستایی، سال ۱۳۹۴

وضع زنان	بی‌توجهی به فرزندان		امتناع از رابطه‌ی جنسی	
	شهری	روستایی	شهری	روستایی
سرپرست خانوار	۱۰٫۵	۲۲٫۳	۱۳٫۱	۲۱٫۰
کل	۹٫۳	۱۹٫۹	۹٫۱	۱۷٫۵

مأخذ داده‌ها: یافته‌های محقق

در نقاط شهری و روستایی ۶۹٫۸ درصد و ۶۹٫۲ درصد است. به عبارت دیگر درصد زنانی که فرزندی دارند (یا داشته‌اند) در بین زنان سرپرست خانوار به طور قابل ملاحظه‌ای

- ♦ در نقاط شهری کم‌تر از کل جامعه‌ی زنان دارای همسر شهری است؛
- ♦ در نقاط روستایی بیش‌تر از کل جامعه‌ی زنان دارای همسر روستایی است.

ارزیابی فشارهای روان‌شناختی زنان بر اساس داده‌های آمارگیری شاخص‌های چندگانه‌ی جمعیت و سلامت ۱۳۹۴ نیز نشان می‌دهد درصد زنان همسرمداری که همیشه، بیش‌تر اوقات یا گاهی (نه به ندرت) احساس بی‌ارزشی دارند در نقاط شهری ۱۷٫۳٪ درصد و در نقاط روستایی ۱۸٫۸٪ درصد است. این در حالی است که این شاخص برای زنان همسرمدار سرپرست خانوار در نقاط شهری و روستایی به ترتیب ۳۳٫۲٪ و ۲۶٫۵٪ درصد است که به‌طور قابل توجهی بیش‌تر از جامعه‌ی کل زنان همسرمدار است. احساس منفی مورد بحث می‌تواند ناشی از شرایط زندگی این زنان در جامعه باشد و قابل بررسی است.

از سوی دیگر نگرش زنان همسرمدار سرپرست خانوار نسبت به موضوع خشونت خانگی متفاوت از سایر زنان است. به‌عنوان مثال داده‌های آمارگیری MIDHS۹۴ نشان می‌دهد این زنان در مواردی بسیار بیش‌تر از

تعریف مرکز آمار ایران است.

^۲ Multiple Indicator Demographic and Health Survey

منابع

- سازمان بهزیستی کشور (۱۳۹۶). گزارش کارگروه تخصصی زنان سرپرست خانوار، بررسی ویژگی‌های اجتماعی، اقتصادی و سلامت خانوارهای زن سرپرست.

- پژوهشکده‌ی آمار و مؤسسه‌ی تحقیقات ملی سلامت (۱۳۹۶). گزارش آمارگیری شاخص‌های چندگانه‌ی جمعیت و سلامت در کشور ۱۳۹۴.

سرپرست خانوار دارای بیش از یک همسر هستند. به عبارت دیگر موضوع چندهمسری مردان یکی از دلایل اصلی است که منجر می‌شود زنان سرپرستی خانوارها را بر عهده گیرند. الگوی جمعیت‌شناختی زنان سرپرست خانوار دارای همسر در نقاط شهری و روستایی کشور تفاوت دارد اما به نظر می‌رسد در هر دو زیرجامعه‌ی شهری و روستایی موضوع چندهمسری که احتمالاً ناشی از مسائل فرهنگی است آسیب‌های روان‌شناختی قابل توجهی در جامعه‌ی زنان ایجاد می‌کند که می‌تواند به آسیب‌های جدی‌تری در زمینه‌های مختلف از جمله سلامتی جسمی، روحی و اجتماعی زنان منجر شود.

توضیحات

^۱ خانوارهای جامعه‌ی مورد نظر در این مقاله خانوارهای معمولی ساکن و گروهی بر اساس

سایر زنان دارای همسر بیان داشته‌اند که شوهران حق دارند همسرانشان را کتک بزنند. نتایج بررسی نگرش به خشونت خانگی در بین زنان دارای همسر سرپرست خانوار و سایر زنان دارای همسر در دو زمینه‌ای که اختلاف نگرشی بیش‌تری بین این دو زیرگروه از زنان وجود دارد در جدول ۴ ارائه شده است. این نتایج نشان می‌دهد مسائل فرهنگی می‌تواند در شیوه‌ی زندگی زنان سرپرست خانوار دارای همسر تأثیرگذار بوده باشد یا به عکس شیوه‌ی زندگی آن‌ها نگرش به برخی مسائل فرهنگی را تحت تأثیر قرار داده باشد.

* نتیجه‌گیری

بررسی داده‌های آمارگیری شاخص‌های چندگانه‌ی جمعیت و سلامت ۱۳۹۴ نشان می‌دهد همسران درصد قابل توجهی از زنان

